

ПРОБЛЕМИ ПРОДУКТИВНОЇ ЗАЙНЯТОСТІ ЛЮДЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ

Досліджено проблему забезпечення раціонального працевлаштування інвалідів України. Виявлено перешкоди на шляху інтеграції інвалідів до трудового життя та запропоновано заходи щодо їх усунення.

Ключові слова: державна політика щодо інвалідів, моніторинг у сфері зайнятості інвалідів, працевлаштування інвалідів, професійна реабілітація.

The problem of ensuring the rational employment of disabled people in Ukraine. Detected obstacles to the integration of disabled people for working life and suggest measures to address them.

Key words: government policy on disabled monitors in the field of employment, employment of the disabled, vocational rehabilitation.

Перехід України до соціально орієнтованої ринкової економіки, інтеграційні процеси у світову економіку призвели до загострення конкурентної боротьби найманих працівників на вітчизняному ринку праці і глибоких змін у сфері зайнятості населення, які суттєво вплинули на рівень працевлаштування інвалідів, об'єктивно висунули проблему конкурентоспроможності робочої сили інвалідів на відкритому ринку праці і зумовили необхідність пошуку з боку держави нових більш ефективних підходів і механізмів підвищення рівня і якості працевлаштування інвалідів.

Право на працю – одне з найважливіших прав людини і громадянина, передбачених Конституцією України [1]. Захист і реалізацію права на працю людей з особливими потребами гарантовано багатьма міжнародними та національними нормативно-правовими актами, зокрема законами України “Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні”, “Про реабілітацію інвалідів в Україні”, “Про зайнятість населення”, “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття” тощо. Тому одним з пріоритетних завдань державної соціальної політики щодо інвалідів є забезпечення їх прав у сфері праці. Це особливо актуально в теперішніх умовах формування в нашій країні ринку праці, нестійкого соціально-економічного розвитку та кризових явищ у соціально-трудовій сфері [12; 22].

Виконати це завдання неможливо без активних регуляторних дій з боку держави щодо покращення добробуту інвалідів, підвищення їх освітньо-професійного рівня та поліпшення здоров’я, пожвавлення ринку праці осіб з інвалідністю, удосконалення управління і регулювання розвитку освіти та охорони здоров’я для інвалідів, їх усесторонньої реабілітації [22].

Дослідженням з питань розробки теорії соціального захисту населення та вдосконалення практичної діяльності держави в цьому напрямі присвятили свої праці вітчизняні і зарубіжні науковці та фахівці, зокрема С. Бичков [3], Н. Боретська, Д. Валовий, В. Ворогін, Р. Демчак [6], К. Кольченко, Х. Ламбарт [10], Е. Лібанова, Ю. Михеєва [14], Г. Нікуліна, І. Розпутенко, П. Таланчук [21], В. Федоренко, А. Шевцов [24] та ін.

На важливості наукового пошуку щодо вирішення актуальних проблем інтеграції людей з обмеженими можливостями до суспільного життя наголошують у своїх наукових публікаціях М. Авраменко [2], Гаврюшенко [5], О. Гинда [22], О. Кочемировська [15], А. Іпатов [8], В. Приймак [22], Д. Пузіков, М. Лукашевич [11], Н. Ступінас [20] та ін.

Але, незважаючи на розробки вказаних вище та інших дослідників, слід визнати, що в Україні сьогодні залишаються невирішеними чимало питань продуктивної зайнятості людей з інвалідністю. Вивчення проблем реабілітації, працевлаштування та зайнятості інвалідів є актуальним науковим завданням, адже на стан цього показника значно впливають соціально-економічні умови життя та соціальна політика держави щодо інвалідів.

Мета статті – виявити проблеми в забезпеченні продуктивної зайнятості людей з інвалідністю та запропонувати шляхи їх розв'язання.

Україна, ратифікувавши Конвенцію ООН “Про права інвалідів” та Конвенцію МОП № 142 “Про професійну орієнтацію та професійну підготовку в галузі розвитку людських ресурсів”, визнала право осіб з інвалідністю на самостійність і повну участь у житті суспільства, зобов'язалася вживати заходів для забезпечення їм освіти й професійної підготовки, сприяти їх доступу до відкритого ринку праці [16]. Україна має забезпечувати і заохочувати реалізацію права на працю осіб з інвалідністю шляхом ужиття, у тому числі в законодавчому порядку, належних заходів, спрямованих на розширення можливостей для індивідуальної трудової діяльності, підприємництва, розвитку кооперативів і організації власної справи; наймання осіб з інвалідністю в державному секторі; забезпечення осіб з інвалідністю розумного пристосування робочого місця; стимулювання наймання осіб з інвалідністю у приватному секторі; заохочення набуття осіб з інвалідністю досвіду роботи в умовах відкритого ринку праці; заохочення програм професійної та кваліфікаційної реабілітації, збереження робочих місць і повернення осіб з інвалідністю на роботу.

Приєднавшись до Європейської соціальної хартії (переглянутої), Україна зобов'язалася активно сприяти зайнятості осіб з інвалідністю, їх професійній орієнтації і навчанню, створювати умови для використання їхньої праці у звичайному виробничому середовищі, а там, де це неможливо, створювати спеціальні робочі місця і підприємства (Ч. 1, п. 15; Ст. 9, 10, 15 [17]). Ратифікувавши 06.03.2003 р. Конвенцію про професійну реабілітацію та зайнятість осіб з інвалідністю № 159, Україна взяла на себе зобов'язання щодо поширення професійної реабілітації на всі категорії осіб з інвалідністю.

За роки незалежності в Україні суттєво змінилося розуміння проблем людей з особливими потребами. Політика держави щодо вирішення цих проблем спрямована на перехід від медичної до соціальної і реабілітаційної моделі інвалідності. Однак, незважаючи на фундаментальну законодавчо-нормативну базу сприяння розвитку людського потенціалу інвалідів, сформованість досить великої мережі їхніх громадських організацій, функціонування центрів професійної реабілітації тощо, досі існує фактична нерівність в правах цієї та інших категорій громадян, не забезпечені повноцінна інтеграція до суспільного життя осіб з особливими потребами.

Законодавчо виділяються дві великі групи осіб з точки зору забезпечення їх зайнятості: працездатні (частково, обмежено працездатні) та непрацездатні [1]. Відповідно держава має впроваджувати програми, які ґрунтуються на таких позиціях:

– дотримання принципів самозабезпечення економічно активної частини населення, тобто створення умов для того, щоб працююча особа мала змогу заробляти стільки, скільки дозволяють її здібності та ініціатива; забезпечувати себе й свою сім'ю; сплачувати податки, в тому числі й на соціальний захист інших;

– забезпечення гарантованого рівня та якості життя тих членів суспільства, які не в змозі досягти його самостійно, через заходи соціальної підтримки найвразливіших верств населення, зокрема повністю неспроможних до праці.

На утриманні в системі соціального захисту мають знаходитися лише повністю неспроможні особи, але сьогодні держава шляхом допомоги і безповоротних виплат фінансово забезпечує (часто повністю) і значну частину працездатних людей. Система соціального утримання замінює собою інститут оплати праці, частково компенсуючи відсутність доходу від трудової діяльності та яскраво демонструючи державний патерналізм щодо таких категорій громадян, як особи з інвалідністю, жінки з дітьми, малозабезпечені тощо [15].

На сьогодні кількість інвалідів надзвичайно велика не тільки в нашій країні, але і у всьому світі. За даними ООН, на початку 1990-х рр. у світі налічувалося приблизно 0,5 млрд інвалідів, тобто приблизно 10 % населення Землі [23, с. 173]. Є. Холостова справедливо відносить трудову сегрегацію (або ізоляцію) інвалідів до одних з найважливіших соціальних обмежень інвалідів [23, с. 82].

У світі з проблемами інвалідності стикається кожна четверта сім'я [22]. В Україні згідно з даними статистичної звітності загальна чисельність громадян, які визнані у встановленому порядку інвалідами, за останнє десятиліття коливається в межах від 2 560 тис. осіб у 2000 р. до 2 710 тис. осіб у 2011 р., що становить 5,9 % усього населення України. До речі у розвинених країнах величина цього показника коливається в межах 10 – 12 %. Така істотна відмінність даних в Україні і за кордоном може бути пов'язана з тим, що людиною-інвалідом на різних етапах соціального розвитку опікуються три заклади: Міністерство праці і соціальної політики, Міністерство охорони здоров'я, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту. Важливу роль тут відіграє міжвідомче непорозуміння, зокрема статистичну звітність та адміністративну інформацію щодо інвалідів збирають різні державні

органи самостійно і відокремлено, не маючи єдиної методологічної бази збору первинних даних, що унеможливило її порівняння і аналіз для визначення потреб інвалідів, негативно впливає на ефективність реалізації державних програм.

Так, Держкомстатом звітність щодо працюючих інвалідів збирається без урахування найманих працівників малих підприємств і фізичних осіб-підприємців, Фондом соціального захисту інвалідів – на підставі звітів роботодавців із чисельністю 8 і більше найманих працівників. Державне статистичне спостереження та збір адміністративної звітності Держкомстатом, Міністерством праці і соціальної політики, Фондом соціального захисту інвалідів у розрізі загальної кількості інвалідів працездатного віку, середньомісячної заробітної плати інвалідів, працевлаштованих за нормативом для роботодавців, інвалідів, працюючих у сільському господарстві (у фермерських господарствах), самозайнятих інвалідів (як приватний підприємець-фізична особа), не здійснюється [4].

Державна статистична звітність за формою № 2-ПН (працевлаштування), що формується Державною службою зайнятості, не відображає окремих показників, які характеризують зайнятість і працевлаштування інвалідів, що ускладнює аналіз та оцінку результативності заходів із сприяння зайнятості інвалідів та потребує її удосконалення. Зокрема, не відслідковуються дані про кількість вивільнених роботодавцями інвалідів, інвалідів, охоплених професійною орієнтацією, професійним навчанням, навчанням з використанням навчальної бази, кількість працевлаштованих і знятих з обліку інвалідів. Незважаючи на те, що Державна служба зайнятості складає переліки актуальних на ринку праці професій для інвалідів, звітність із профпідготовки та перепідготовки незайнятого населення в розрізі професій (спеціальностей) не містить даних щодо професій, отриманих інвалідами, що ускладнює визначення потреби у створенні для них робочих місць.

Дотепер не врегульованим на законодавчому рівні лишається створення інтегрованої інформаційно-аналітичної системи у сфері соціального захисту населення з метою поліпшення обліку інвалідів.

За даними офіційної статистичної інформації Держкомстату України встановлено, що загальна кількість інвалідів в нашій країні спочатку збільшувалася до 2003 р., потім повільно зменшувалася до 2009 р. і далі знову почала збільшуватися (рис. 1).

Це в основному відбулося за рахунок збільшення кількості інвалідів III групи та дітей-інвалідів.

За групами інвалідності довгий період переважали інваліди II групи (до 2010 р.). Їхня кількість мала тенденцію до зменшення: якщо в 2000 р. їх налічувалося 1 346,9 тис. осіб, або 52,6 % загальної кількості інвалідів, то у 2011 р. – вже 1 078,7 тис. осіб, або 39,8 %. Істотно зросла кількість інвалідів III групи – з 729,9 тис. осіб у 2000 р. (28,5 %) до 1 155,7 тис. осіб (42,6 %). Кількість інвалідів I групи за вказаний період зменшилася з 332,0 тис. осіб (13,0 %) до 310,5 тис. осіб (11,5 %). Зазначені тенденції мають позитивний вплив на потенційне збільшення кількості зайнятих інвалідів, оскільки інваліди III групи – це найбільш активні та працездатні особи, які мають найбільше шансів знайти собі підходящу роботу.

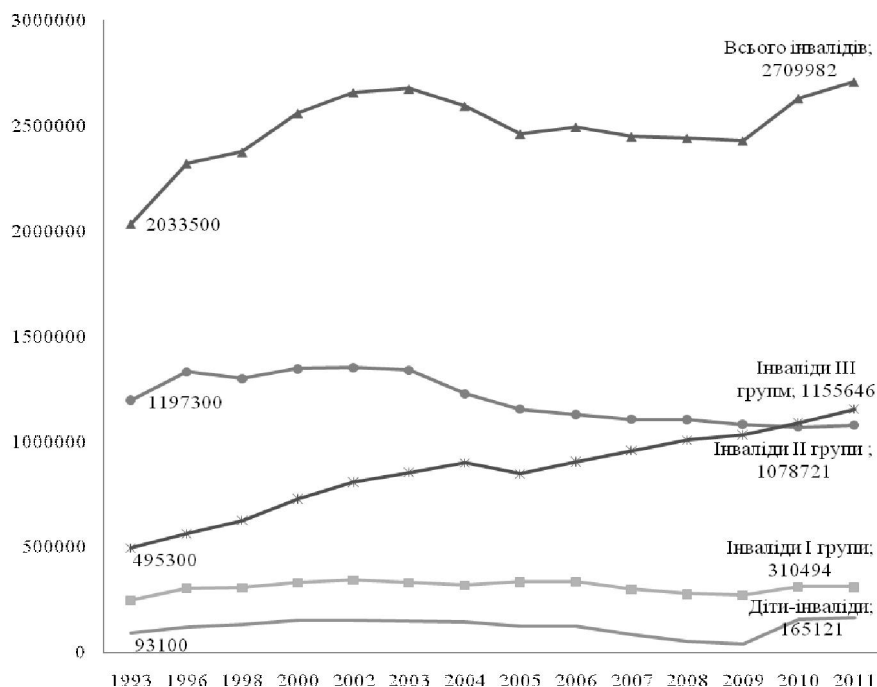

Рис. 1. Динаміка кількості інвалідів і вперше визнаних інвалідами в Україні за 1993 – 2011 рр., осіб (за даними Держкомстату України)

За період 2000 – 2011 рр. зросла кількість дорослих інвалідів (без урахування кількості дітей-інвалідів) – з 2 408,9 тис. осіб до 2 544,9 тис. осіб. Така тенденція привертає увагу, оскільки зростання кількості дорослих інвалідів незмінно пов’язане із необхідністю вирішення питання їхньої зайнятості.

Одним із показників, які характеризують рівень інтеграції інвалідів у суспільство, є рівень зайнятості інвалідів і кількість створених для них робочих місць. Підтримка інвалідів з боку держави реалізується, в першу чергу, шляхом гарантованого їх працевлаштування у межах встановленого законом нормативу робочих місць.

В Україні, як і в більшості європейських країн, діє концепція квотування державою певного відсотка робочих місць на підприємствах. Відповідно до ст. 19 Закону України “Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні”, всім підприємствам, установам та організаціям з кількістю працюючих від восьми і більше осіб встановлено норматив зі створення 4 % робочих місць для працевлаштування інвалідів. Для порівняння: в Італії та Іспанії – 2 %, у Німеччині – 5 %, у Франції – 6 %. Таку квоту в Україні зобов’язані виконувати всі суб’єкти господарювання незалежно

від форми власності, проте лише 55 % підприємств дотримуються встановленого показника, їм вигідніше сплатити штраф, ніж забезпечити роботою інваліда [6]. При цьому лише незначна частина коштів від штрафних санкцій спрямовується на створення робочих місць для інвалідів. Отже, існує нагальна потреба в забезпеченні державного нагляду за дотриманням роботодавцями цієї квоти.

Законодавство передбачає сприяння зайнятості інвалідів як на вільному ринку праці, так і на спеціалізованих підприємствах і в організаціях для інвалідів, які не мають реальної можливості отримати роботу поза спеціалізованими підприємствами. Структуру працюючих інвалідів за сферами зайнятості наведено на рис. 2.

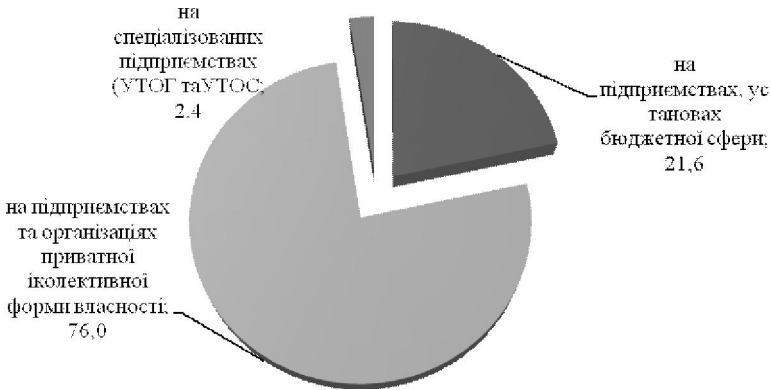

Рис. 2. Структура працюючих інвалідів за сферами зайнятості у 2009 р., %

Менше чверті працюючих інвалідів у 2009 р. було зайнято в бюджетних установах (на 01.01.2010 р. становила 104,3 тис. осіб). При цьому слід зазначити, що умови праці в таких установах є найбільш сприятливими для працевлаштування інвалідів.

Працевлаштування інвалідів у державному секторі статтею 27 Конвенції про права інвалідів визначено одним із пріоритетних напрямів у реалізації прав інвалідів на працю.

За результатами аудиту Рахунковою палатою ефективності реалізації державних програм і заходів у сфері професійної реабілітації осіб з обмеженими можливостями виявлено, що Фонд соціального захисту інвалідів (Фонд) як урядовий орган, на який, згідно з положенням, покладено здійснення контролю за виконанням роботодавцями усіх форм власності нормативу робочих місць для працевлаштування інвалідів, на сьогодні не володіє повною інформацією про загальну кількість бюджетних установ у країні та кількість робочих місць для інвалідів, які повинні бути створені та фактично створені в межах нормативу в цих установах [4]. Як наслідок, значна частина бюджетних установ ухиляється від реєстрації у відділеннях Фонду та подання до них звітності, а відтак, і виконання нормативу.

Так, за даними Пенсійного фонду, у 2009 р. в Україні налічувалося 51,3 тис. бюджетних установ, за даними Державного центру зайнятості, якими користується Фонд в роботі, – 26,8 тис., або майже удвічі менше. При цьому понад 50 % бюджетних установ, що подають звітність до Фонду, не дотримуються встановленого нормативу. Резерв для працевлаштування інвалідів в цих установах за розрахунками становить близько 17 тис. робочих місць [4].

За останні роки не відбулося значного збільшення кількості роботодавців, які зареєструвалися у Фонді та дотримуються нормативу працевлаштування інвалідів. Упродовж 2007 – 2010 рр. кількість роботодавців майже не змінювалася і станом на 01.01.2011 р. становила 141,7 тис. З них лише половина (57,4 %, 81367 од.) дотримувалися виконання нормативу робочих місць для працевлаштування інвалідів у 2010 р.

Майже третина зареєстрованих роботодавців не сплачували адміністративно-господарських санкцій за невиконання нормативу робочих місць для працевлаштування інвалідів та не подавали звітності Фонду (у 2010 р. – 5767).

Кількість створених робочих місць для працевлаштування інвалідів за рахунок коштів Фонду соціального страхування інвалідів представлено на рис. 3.

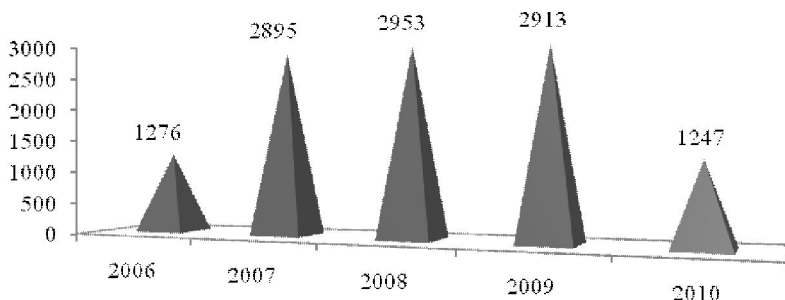

Рис. 3. Кількість створених робочих місць для працевлаштування інвалідів за рахунок коштів Фонду соціального страхування інвалідів, од.

План створення робочих місць для працевлаштування інвалідів у 2007–2011 рр. на початок 2011 р., за даними Фонду, виконано на 79,1 %. Рівень виконання плану в межах регіонів коливався від 34,9 % у Донецькій та 71,9 % у Тернопільській областях до 145,2 % у Черкаській та 164,5 % Хмельницькій областях [18].

Водночас створення значної кількості робочих місць для інвалідів було формальним і документально не підтвердженим [4], оскільки до показників виконання включалася вся кількість інвалідів, яка пройшли навчання за рахунок коштів Фонду, без документального підтвердження їх працевлаштування.

Вітчизняна теорія та практика довела недостатню ефективність існуючої системи економічного стимулювання роботодавців, яка не забезпечує вирішення

проблем працевлаштування та не забезпечує у повній мірі потреби інвалідів у отриманні робочого місця [2; 5; 19; 20].

За даними Фонду соціального захисту інвалідів, Державної служби зайнятості в Україні дуже мало роботодавців користувались протягом 2008 – 2010 рр. державною фінансовою допомогою (фінансовою допомогою на поворотній та безповоротній основі, цільовою позикою, дотаціями): за три роки лише сім регіонів отримали кошти на цільові позики для працевлаштування інвалідів (м. Київ, АР Крим, Херсонська, Вінницька, Донецька, Черкаська та Львівська області). Потреби регіонів у коштах на дотації для створення спеціальних робочих місць щодо працевлаштування інвалідів скоротилась майже у 10 разів, а кількість регіонів, які заявили про таку потребу зменшилась з 24 до 6 [19].

Водночас рекомендації медико-соціальних експертних комісій щодо працевлаштування в 2010 р. отримала майже половина інвалідів працездатного віку, а працевлаштованими в межах нормативу, було лише 24,4 %, що становило 3,4 % загальної чисельності штатних працівників облікового складу. Це значно нижче порівняно з відповідними показниками багатьох розвинених країн світу.

В Україні налічується понад 1,5 млн осіб з інвалідністю працездатного віку (біля 56 % загальної кількості інвалідів). З них працевлаштовані біля 600 тис., з яких чверть – працюючі пенсіонери з інвалідністю [9]. До послуг державної служби зайнятості протягом 2011 р. звернулися лише 1,3 % від зареєстрованої кількості осіб з інвалідністю, з яких роботу отримали лише 30,8 % (0,4 % від загальної кількості осіб з інвалідністю) (табл.) [13].

Таблиця

Заходи сприяння зайнятості інвалідів за 2007 – 2010 рр.

Заходи	Роки			
	2007	2008	2009	2010
Перебувало на обліку в службі зайнятості	22 155	30 992	34 066	32 842
Працевлаштовано	7 590	10 222	7 578	8 929
Проходили професійне навчання	1 038	2 692	1 619	2 957

У 2011 р. на професійне навчання інвалідів спрямовано майже 14,3 млн. грн, або 97,3 % від річного плану (14,7 млн грн). Протягом 2011 р. профінансовано оплату навчання та перекваліфікації 1925 інвалідів. Після закінчення навчання за рахунок коштів Фонду соціального захисту інвалідів, працевлаштувалися в 2011 р. 451 особа з інвалідністю.

Аналіз результатів опитування осіб з інвалідністю щодо їх соціально-економічної інтеграції до трудового та суспільного життя показав, що основними бар'єрами, які заважають успішній соціально-економічній інтеграції осіб з інвалідністю до трудового та суспільного життя, є:

– відсутність безперешкодного доступу осіб з інвалідністю до об'єктів соціальної та виробничої інфраструктури;

- незадовільне забезпечення осіб з інвалідністю засобами, що допомагають їм адаптуватися в суспільстві;
- непристосованість виробництва та робочих місць до потреб інвалідів на звичайних підприємствах;
- непривабливість робочих місць, які пропонуються роботодавцями людям з інвалідністю (значне фізичне навантаження, мала заробітна плата, непривабливі умови праці);
- упереджене ставлення роботодавців до використання праці осіб з інвалідністю;
- низька конкурентоспроможність осіб з інвалідністю на ринку праці, незважаючи на їх достатньо високий рівень освіти;
- невідповідність професійної підготовки інвалідів потребам ринку праці;
- відсутність роботи на умовах гнучких форм організації праці та надомної праці;
- неякісно розроблені індивідуальні програми реабілітації людей з інвалідністю;
- відсутність механізму супроводу осіб з інвалідністю в процесі їх працевлаштування та адаптації на робочому місці;
- психологічні бар'єри, пов'язані із заниженою самооцінкою інвалідами своїх здатностей (компетенцій) та здібностей, зі страхом самотійно виходити на ринок праці, знаходитися в колективі тощо [17].

Таким чином, доцільним вважається розробка окремого закону України “Про працевлаштування інвалідів”, який передбачатиме комплексне вирішення питань антидискримінаційної політики, трудової зайнятості, працевлаштування інвалідів, в тому числі шляхом розвитку соціально-економічних (інтеграційних) підприємств для інвалідів, створення для них робочих місць з метою інтеграції людей з інвалідністю у сферу праці та передбачити ефективні механізми реалізації його положень на практиці в умовах ринкової економіки України. Основні заходи, які в першу чергу слід прийняти на державному рівні для підвищення ефективності соціально-економічної інтеграції інвалідів до трудового та суспільного життя, мають бути такі:

- стимулювання роботодавців до прийняття на роботу осіб з інвалідністю;
- використання гнучких форм організації праці (скорочений робочий день чи тиждень, гнучкий графік роботи тощо) та надомної праці для працевлаштування осіб з інвалідністю;
- створення можливості проходження практики чи стажування за отриманою професією, особливо для молодих людей з інвалідністю, для того, щоб вони могли розвивати свої трудові навички та дізнатися більше про існуючу практику у сфері зайнятості;
- запровадження до навчальних процесів сучасних новітніх спеціальних інформаційних навчальних технологій, забезпечення, за необхідності, супроводження та психологічної підтримки інваліда в період його навчання;

- створення умов на робочому місці відповідно до виду захворювання людини з інвалідністю;
- забезпечення доступності сфери інформації, комунікації та транспорту, включаючи електронні засоби інформації та комунікації, створення безперешкодного архітектурного середовища для людей з інвалідністю.

Література :

1. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. – С. 381–417.
2. Актуальні проблеми професійної реабілітації інвалідів / за наук. ред. М. Л. Авраменка. – Лютіж : Всеукраїнський центр професійної реабілітації інвалідів, 2011. – 57 с.
3. Бичков С. І. Сучасна система соціального захисту в Україні / С. І. Бичков // Державне управління: удосконалення та розвиток // Державне управління: удосконалення та розвиток. – Режим доступу : <http://www.dy.nayka.com.ua/index.php?operation=8&word=%D1.%20%B2.%20%C1%E8%F7%EA%EE%E2>.
4. Бюлетень рахункової палати за матеріалами Звіту про результати аудиту ефективності реалізації державних програм і заходів у сфері професійної реабілітації осіб з обмеженими можливостями. – К. : Рахункова палата України, 2010. – 35 с.
5. Гаврюшенко Г. Працевлаштування осіб з обмеженими фізичними можливостями: світовий досвід / Г. Гаврюшенко // Соціальний захист. – 2005. – № 11. – Режим доступу : http://info.rehab.org.ua/russian/periodyka/sots_zaxust/11-2005/a10.
6. Демчак Р. Е. Соціальний захист населення та діючі моделі в країнах з різним рівнем розвитку ринкових відносин / Р. Е. Демчак // Державне управління: удосконалення та розвиток. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/tpe/2011_25/Zb25_19.pdf.
7. Європейська соціальна хартія (переглянута). – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_062.
8. Іпатов А. В. Державне регулювання медико-соціальних проблем інвалідів: зарубіжний досвід для України / А. В. Іпатов. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua>.
9. Коваленко Н. В. Україні люди з обмеженими можливостями потерпають від безробіття. 24.10.2011 / Н. В. Коваленко. – Режим доступу : <http://sloff.net/?p=2455>.
10. Ламбарт Х. Социальная рыночная экономика. Германский путь / Х. Ламбарт. – М. : Дело, 1993. – 224 с.
11. Лукашевич М. П. Зайнятість осіб з обмеженими фізичними можливостями в Україні / М. П. Лукашевич, Д. О. Пузіков // Врегулювання проблемних питань працевлаштування та захисту прав інвалідів у сфері праці. Практичний посібник ; за заг. ред. В. М. Дьяченка, М. Л. Авраменка. – К. : Університет “Україна” ; Всеукраїнський центр професійної реабілітації інвалідів, 2007. – С. 87–112.

12. Мельник С. Законодавчо-нормативне забезпечення державної соціальної політики щодо інвалідів / С. Мельник, Г. Гаврюшенко // Україна: аспекти праці. – 2010. – № 6. – С. 16–20.

13. Моніторинги Державної служби зайнятості. – Режим доступу : <http://www.dcz.gov.ua>.

14. Михеева Ю. Социальная защита / Ю. Михеева // Экономист. – 2003. – № 8. – С. 69–74.

15. Напрями і пріоритети державної політики у сфері виведення спроможних осіб із системи соціального утримання на ринок праці. Аналітична записка / О. Кочемировська. – Режим доступу : www.niss.gov.ua.

16. ООН. Генеральна Асамблея. Конвенція про права інвалідів : Резолюція Ген. Асамблеї ООН № 61/106, прийнята на 61-й сесії ГА ООН. – Офіц. пер. – К., 2009. – 40 с.

17. Проведення соціологічного дослідження за регіонами України з метою виявлення проблем та перешкод, що заважають соціально-економічній інтеграції інвалідів до трудового та суспільного життя. Аналітична записка до науково-дослідної роботи виконаної ДУ НДІ соціально-трудова відносин у 2010 р. – Режим доступу : http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article?art_id=125466&cat_id=111127.

18. Реабілітація та зайнятість інвалідів (аналітичні матеріали за 2010 рік). – Режим доступу : <http://www.mlsp.gov.ua>.

19. Розробка пропозицій щодо запровадження механізмів економічного стимулювання роботодавців з метою створення робочих місць для працевлаштування інвалідів. Аналітична записка до науково-дослідної роботи. – Режим доступу : http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article?art_id=138458&cat_id=111127.

20. Стульпінас Н. К. Зайнятість інвалідів: сучасний стан, проблеми та шляхи їхнього вирішення / Н. К. Стульпінас. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Rpzn/2008-2/08snksjv.pdf.

21. Таланчук П. М. Супровід навчання студентів з особливими потребами в інтегрованому освітньому середовищі : навч.-метод. посіб. / П. М. Таланчук, К. О. Кольченко, Г. Ф. Нікуліна. – К. : Соцінформ, 2004. – 128 с.

22. Удосконалення управління розвитком людського потенціалу осіб з інвалідністю / В. І. Приймак, О. М. Гинда // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. – 2012. – № 2 (3). – С. 44–52.

23. Холостова Є. І. Соціальна робота в схемах : [навч. посіб.] / Є. І. Холостова. – М. : Видавничо-торгова корпорація “Дашков і К”, 2006.

24. Шевцов А. Г. Сучасні проблеми освіти і професійної реабілітації людей з вадами здоров'я : [монографія] / А. Г. Шевцов. – К. : Соцінформ, 2004. – 200 с.

Надійшла до редколегії 19.11.2012 р.